

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 72 Ağustos 2020 & Volume: 13 Issue: 72 August 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

İSLÂM DÜŞÜNÇESİNDE ZÜHD ANLAYIŞININ DEĞERİ THE VALUE OF THE CONCEPT OF ZUHD IN ISLAMIC THOUGHT

Orhan YILMAZ*

Öz

İslâm dünyasında şöhrete ulaşmış terhib, terğib, vaaz ve nasihat türü kitaplar başta olmak üzere, ahlak kitaplarının ekserisinde dünya ve dünyadaki nimetlere dalmanın kötülüğü, dünyadan yüz çevirmenin üstünlüğü hatta büyük bir fazilet ve erdem olduğu anlatılmaktadır. Mezkur eserlerde zühd kavramı ile ifade edilen dünyadan el etek çekerek yaşama biçiminin büyük bir erdem ve fazilet olduğu uydurulan hikaye, menkıbe ve kelâmı kibar yanında ayet ve hadislerle de dile getirilmektedir. Bu eserlerin yazılmasındaki ana gaye ise müslüman toplumu ahlaki olgunluğa erdirtip dünya ve ahirette mutlu kılmaktır.

Hicri ikinci asırda başlayan üçüncü asırda Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857), Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859), Ma'rûf el-Kerhî (ö. 200/815), Seri es- Sakatî (ö. 251/865), Bişr el-Hâfî (ö. 227/841), Bâyezîd-i Bestâmî (ö. 234/848) ve Cüneyd Bağdadi (ö. 297/909) gibi meşhur mutasavvıfların elinde olgunlaşan ve sonraki yüzyıllarda Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi büyük sûfi ve alimlerle zirveye taşınan dünyadan yüz çevirme anlamındaki zühd yaşamı övme geleneği bugün de devam etmektedir.

Ayetlerin pratiği niteliğindeki sünnet üzerinden konuya bakıldığında dünya hayatından yüz çevirip zühd bir hayat yaşamının sünnete uygun olmadığı ve böyle yaşayanların dünya ve ahirette mutlu olamayacağı anlaşılmaktadır. Zira Resûlullah'ın hayatını konu alan tarih, siyer ve meğâzi kitaplarına göre, çoğu sūfinin örnek aldığı iddia ettiği Resûlullah, dünyadan el-etek çekerek zühd bir hayat yaşamadığı gibi zahidane yaşamak isteyen sahabilerini de "benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir" diyerek uyarmıştır.

Bu makalede dünyayı terk edip sadece ibadet ile meşgul olma, nefsini öldürüp tüm istek ve arzulardan halas olma anlamına gelen zühd kavramı üzerinde durulmuştur. Zühd yaşam biçiminin İslam düşüncesindeki yeri ve sünnetten çıkarılan İslâmî öğretilere uygun olup olmadığı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ayet, Zühd, Tasavvuf, Tenkit.

Abstract

It is explained that the immorality of the world and the world, and the superiority of turning away from the world, and even a great virtue and virtue, are explained in the majority of moral books, especially in the Islamic world. The story, which is made up of the virtue and virtue in the works, mentioned by the concept of zuhd in the mentioned works, is expressed with verses and hadiths besides gentle and humorous, as well as gentle. The main goal in the writing of these works is to bring the Muslim society to moral maturity and make it happy in the world and the hereafter.

In the third century, which started in the second century, Hijri al-Muhâsibî (d. 243/857), Zünnûn el-Mısrî (d. 245/859), Ma'rûf el-Kerhî (d. 200/815), Seri es- Sakatî (d. 251/865), Bişr el-Hâfî (d. 227/841), Baayezîd-i Bestâmî (d. 234/848) and Cüneyd Bağdadi (d. 297/909), matured in the hands of the famous Sufis and in the following centuries. The tradition of praising the life of zuhd in the sense of turning away from the world, which was carried to the top with great Sufi and scholars such as 505/1111) continues today.

When we look at the subject through the circumcision, which is the practice of the verses, it is understood that it is not suitable for Sunnah to turn a face to life from the world and that it will not be happy in the world and the hereafter. Because, according to the history, siyer and magazines books about the life of the Messenger of Allah, the Messenger of Allah, who most of the people claim to take as an example, warned his fellows who wanted to live a zuhd life by not pulling a hand-skirt from the world and saying that it is not me who turned away from my sunnah.

This article focuses on the concept of the zuhd, which means leaving the world and being only engaged in worship, killing its nafs and being aunt of all desires and desires. The place of the Zühd lifestyle in Islamic thought and whether it is suitable for Islamic teachings taken from the Sunnah is discussed.

Keywords: Hadith, Verse, Zuhd, Mysticism, Criticism.

* Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fak, ORCID: 0000-0001-5251-241X.

1. Zühd Kavramının Kelime ve İstilah Anlamı

Tasavvûf ilminin önemli kavramlarından biri olan zühd kelimesi ذھد kökünden türemiş olup; “bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek” manasına gelmektedir. Dilimizde zühd kelimesi ve ondan türemiş olan dünyalık işlerle uğraşmayan kişi manasına gelen “zâhid” sözcükleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Zühd kelimesinin karşıtı ise bir şeyi çok istemek anlamına gelen “rağbet” tir (İbn Manzûr, trs, 196).

Tasavvûf ilminin önemli kavramlarından olan zühd kelimesinin pek çok istilahi tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar içinde en yaygın ve meşhur olanı; “kişinin dünyadan yüz çevirmesi, nefsinin mâsivaya olan meyil ve sevgiden alkoymasidir” (Eraydın, 1994, 173). Bazı alimlere göre zühdle ilgili bu tanım temel İslâm bilimlerinin önemli dallarından biri olan tasavvûfun da tanımıdır. Nitekim İslâm tarihinin önemli sosyologlarından İbn Haldûn (ö. 808/1406) tasavvûfu; “İbadetlere önem vermek, Allah’a yönelmek, dünyanın süsünden yüz çevirmek, çoğu insanın düşkün olduğu zevk, mal mülk ve makam gibi nefse hoş gelen şeylerden uzak durmak, toplumdan ayrılıp inzivâ hayatı yaşamak ve kendini ibadete vermektir” şeklinde tarif etmiştir (İbn Haldun, 2004, II, 669).

Tasavvuf ilminde zühd kavramı umumiyetle vera ve takva kelimeleri ile birlikte geçmektedir. Ancak zühd kavramı Allah’tan korkup onun emir ve yasaklarına uyma anlamına gelen takva kelimesi ile şüpheli şeylerden uzak durma manasındaki veradan daha üstün bir durumu ifade etmektedir (Eraydın, 1994, 172). Bu üstünlük biraz da çizgiyi aşma, ifrata kaçma manasında bir üstünlük olarak algılanmaktadır.

Zühd kelimesinin yukarıda geçen tanımı üzerine çeşitli şerhler yapılmış dünya hayatından yüz çevirmenin Allah’tan başka her şeyi terk etmenin (mâsiva) ne anlama geldiği konusunda farklı yorumlara yer verilmiştir. Özellikle meşhur sûfiler tarafından yapılan bu yorumlarda ortak tema; dünyadan yüz çevirmek, az ile yetinmek, halkı bırakıp hak ile meşgul olmaktır. Bu yaşam biçiminin İslâm’ın genel düşünce yapısına uygun olup olmadığı bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

1.1. Tasavvufçulara Göre Zühd

Tasavvuf sahasında lider konumundaki sûfiler kendi yaşantılarını ve tecrübelerini de dikkate alarak zühd kelimesini ve bununla eşdeğer olan dünya hayatını farklı sıfatlarla tanımlamış, zâhidâne bir hayattan beklentilerini farklı teşbih ve tezyinlerle dile getirmişlerdir. Ehl-i tasavvufun bu tanım, tasvir ve şerhleri onların dünya hayatı ile ilgili görüşlerini ortaya koymaktadır.

Hicri ikinci asrın önemli mutasavvıflarından Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) zühdü: “Dünyaya karşı zâhid olmak, dünyaya yönelenlere buğz etmek ve dünyada bulunan şeylerden nefret etmektir” şeklinde tarif ederek dünya ve dünyalıklardan nefret etme düşüncesine, dünyayı sevenleri de sevmeme düşüncesini eklemiştir. Abdullah b. Mübârek de zühdü: “Fakirliği sevmek ve Allah’a güvenmek” olarak açıklamıştır. Süfyân es-Sevrî gibi zühdü sadece bâtına yönelik anlayanlar da olmuştur. Süfyân’ın tarifi şöyledir: “Dünyaya karşı zâhid olmak kanaat etmek, azla yetinmektir. Kuru ekmek yemek ve aba giymek zühd değildir.” (Ceyhun, 2013, XXXIV, 530-533)

Üçüncü asrın önde gelen meşhur sûfilerinden Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/910) de bir sözünde zühdü; “İnsan kuldur, kölenin malı ve mal biriktirme arzusu olamaz” şeklinde açıklamıştır. O, bir başka sözünde ise zühdü; “elde bulunmayan şeyin gönülde de bulunmamasıdır.” biçiminde tanımlamıştır. (Uludağ, 2013, 92). Onun bu yaklaşımı kendisinden sonraki sûfiler tarafından da devam ettirilmiştir.

Yirminci yüzyılın önemli tasavvufçularından Nakşibendi tarikatının Halidî şeyhi Mehmet Zahit Kotku (ö. 1980) ise dünyaya meyiletmeyen, ömürlerini ibadet ve zikirle geçiren kimseleri zühd sahibi olarak tanımlamış, böyle kişilerin ateşten kaçır gibi dünyadan kaçması gerektiğini bildirmiştir (Kotku, 1981, I, 201).

Zühd hayatını yaşayan ve toplumu zühdde özendirmek için büyük çaba harcayan âlimlerden biri de İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) dir. O, *el-Münkız mine’ d-dalal* isimli eserinde tüm dünya işlerini bırakıp zühd hayatı yaşamaya başladıktan sonra huzura erdiğini uzun uzun anlatmış ve bu şekildeki bir hayatın gerçek İslâmî yaşam olduğunu bildirmiştir (Gazzâlî, 1990, 22).

Bu anlayışa sahip sûfilerin durumunu anlatan en güzel örneklerden biri ikinci asır tasavvufçularından Şakik Belhî’nin İbrahim Ethem’e verdiği cevapla dile getirilmiştir.

Anlatıldığına göre Şakik, İbrahim Ethem’e; “Verilen rızka karşı şükrunüzü nasıl eda edersiniz?” şeklinde bir soru sorar. İbrahim Ethem; “Efendim bir rızık bulursak şükrederiz, bulamazsak sabrederiz” şeklinde yanıt verir. Şakik; “Onu Horasan köpekleri de yapar” diyerek verilen cevabı beğenmez. İbrahim Ethem; “Efendim! Verilen rızka siz nasıl şükredersiniz? diye sorar. Şakik; “Biz bir rızık bulunca dağıtırız, bulamayınca da şükrederiz” diyerek yanıt verir. (Mevlana Camî, 1289, 103).

İbrahim Edhem bir sözünde haramdan yüz çevirmenin farz, helâlden fazla olanı terkin fazilet, şüpheli olan şeylerden kaçınmanın ise kerâmet olduğunu ifade ederek mutedil bir yol tutmuştur (Gazzâlî, İhya, V. 96). Ebu Turab en-Nahşebî (ö.245/859), “Fakirin gıdası bulduğu şey, elbisesi vücudunu örten madde, meskeni konakladığı yerdir” diyerek dervişin yaşam felsefesini ortaya koymuştur (Kuşeyri, 1993, 436). Cüneyd-i Bağdâdî; “Sûfi, kalbinin ve niyetinin dağılmaması için okumamalı, yazmamalı, evlenmemeli ve dünya malı için çalışmamalıdır” (Mekki, 1315, I, 156) diyerek bir sûfinin kemale ermesi için uyması gereken kuralları arz etmiştir.

Bazı sûfilere göre aza kanaat ederek yaşamak, zengin ve müreffeh yaşamaktan daha üstün ve Allah indinde daha faziletli bir hayattır. Çünkü Yüce Allah kullarını zühde davet etmiş, dünyanın ahiretten üstün olduğunu bildirmiştir (Nisa, 4/77). İmâm Kuşeyrî (ö. 465/1072) bu anlayışa uygun olarak zühde davet eden ayetleri zikredip Müslümanları zâhidâne bir yaşama teşvik etmiştir (Kuşeyri, 1993, 115).

Tasavvufçulara göre Müslümanın mal, mülk, mevki ve rütbe ihtirası, onu Hak'tan uzaklaştırır. Hatta bu talepler başkalarının kapısına yüz sürme alışkanlığı kazandırır ve kişinin dünyaya daha çok bağlanmasına neden olur. Nefsi tatmin etmek mümkün olmadığı için, onun beslenmesine yarayan emellerin de sonu gelmez. Dünyaya rağbet, gam ve kederin artmasına sebep olurken dünyadan yüz çevirmek kalp ve beden huzur bulmasını sağlar. Bu anlayışı savunan sûfilere Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), “Zühd, dünyaya karşı isteksiz olmak, dünyaya bel bağlayanlara buğz etmek ve dünyada bulunan şeylerden nefret etmek, âhirete karşı istekli olmaktır” diyerek görüşlerini dile getirmiştir. Ebu Süleyman Dârânî (ö. 215/830) de, “Bir kalbe dünya gelip yerleşirse, âhiret oradan göç edip gider” demiştir. Sûfiler mal mülkün kişiyi hırs ve ihtirasa sevk ettiğini kibir ve gurura yol açtığını söylemişlerdir. Onlara göre dünya hayatına meyletmek, âhiretin unutulmasına yol açar. Erken dönem sûfilerinden Fudayl b. İyâz (ö. 187/802) dünya hayatının kötülüğünü şu benzetme ile anlatmıştır: “Allah, şerrin tümünü bir eve doldurdu, dünya sevgisini de bu eve anahtar yaptı. Hayrın tümünü diğer bir eve doldurdu, zühdü de bu eve anahtar yaptı” (Gazzâlî, ts, V, 113).

Ebu Bekr Vâsıtî (ö. 330/941) ise “Allah'ın nezdinde bir sineğin kanadı kadar bile değeri bulunmayan murdar bir şeyi terk etmek için daha ne kadar çabalayacak, ondan yüz çevirmek için daha ne zamana dek uğraşacaksın” diyerek dünyayı yermiştir (Kuşeyri, 1993, 398, 399)

Sûfiler dünya ve nimetlerine sırt döndükleri gibi Yüce Allah'ın ahirette vereceği nimetleri de istemediklerini ifade etmişlerdir. Onlara göre ahirette verilecek nimetler de dünyadakiler gibi mahlûktur, bunlardan yüz çevirmek gerçek zühtür, hâlık dururken mahlûk ile meşgul olmak abestir. Bâyezîd-i Bistâmî (ö.261/875) bu düşünceleri şu sözlerle dile getirmektedir: “Zühdde üç gün kaldım, dördüncü gün zühdden çıktım: İlk gün dünya ve dünyada olan şeylere karşı zâhid (ilgisiz, değer vermeyen, isteksiz) oldum. İkinci gün, âhirete ve orada bulunan şeylere karşı zâhid oldum. Üçüncü gün Allah'tan başka ne varsa hepsine karşı zâhid oldum. Dördüncü gün olunca Allah'tan başka bir şey kalmadı. İlahî aşk beni şaşkına döndürdü. O zaman hâtiften gelen bir sesin bana: “Ey Bâyezîd! Bizimle birlikte bulunmaya tâkâtin yetmez” dediğini işittim ve maksadım işte bu idi, dedim. Aynı ses bu sefer: “Maksadına eriştin, istediğini buldun”, diye hitap etti” (Kuşeyri, 1993, 396).

Sûfilere göre Allah'a vâsıl olmak için Allah'tan gayrı her şeyin terki gerekir. Ehl-i tasavvuf terk edilmesi gerekli şeyleri; Dünya, ukba, kendi nefsi ve terki terk etmek olarak sıralamışlardır.(Kuşeyri, 1993, 117; Gazzâlî,ts, V. 113) Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628) bu düşünceyi “Ehl-i dünya dünyada/Ehl-i ukba ukbada/Her biri bir sevdada/Bana Allah'ım gerek, dörtlülüğü ile dile getirmiştir (Eraydın, 1994, 176).

Bazı sûfilere göre aslanan, kalbin dünyaya gereğinden fazla önem vermemesidir. Bu mertebeye erişebilmek için dünyevî arzulardan sıyrılmak gerekir. Dünyevî arzulardan da ancak riyâzet, uzlet, halvet ve firar gibi eğitim süreçlerinden geçenler kurtulabilir. Zühde erişen kimsenin önce âhirete yöneleceği, ardından Hakk'a yakınlaşmaya başlayacağı, Hakk'ın dışındaki her şeyden (mâsivâ) uzaklaşacağı ve Hakk'a ulaşan kimsenin halkı irşad edeceği sûfiler tarafından sıkça dile getirilen bir husustur.

1.1.1.Değerlendirme

Yapılan bu tanım ve tasvirlerden zâhidâne bir yaşamın hem bir süreç hem de bir sonuç olduğu anlaşılmaktadır. Yani kişinin zühde hayata erişebilmesi için uzun bir nefis terbiyesi eğitiminden geçmesi gerekmektedir. Bazı tarikatlerde çile ve halvet olarak da bilinen bu nefis terbiyesi yolu tasavvufa intisap edenlerin en önemli eğitim metotlarından biri olarak bilinmektedir. Yani derviş kırk gün boyunca kimse ile konuşmayacak gündüzleri sâim geceleri kâim yaşayacak, dünya ve dünyaya dair ne varsa aklından ve kalbinden çıkaracak, kuytu köşelerde sadece hak ile meşgul olacaktır. Bu eğitimin devamında ise mürid ömrünün sonuna kadar dünyalıklardan yüz çevirip tarikatın virdine uygun olarak nafil namaz, oruç, zikir ve diğer ibadetlerle meşgul olacak, nefsin istek ve arzularını yerine getirmeyecek, fakru zaruret içinde kıt kanaat bir hayat yaşayacaktır. Böylece sûfi kemale erme ve keramet gösterme yolunda ilerlemiş olacaktır. Bu

tür bir yaşam biçiminin tasavvufi çevrelerde ideal bir yaşam biçimi olarak sunulup ısrarla tavsiye edildiği, böyle yaşayan sûfilerin övgülere mazhar olduğu hatta böyle dervişlerin, keramet sahibi veli kullarından sayıldığı ve ölünce de türbelerinin inşa edildiği ve kendilerinden medet umulduğu görülmektedir.

Araştırmalarımıza göre tasavvuf ve tarikat çevrelerinde bir derviş dünyadan ne kadar uzaklaşırsa, o dervişe biçilen değer de o oranda artmaktadır. Uzlet hayatı neticesinde bir deri bir kemik kalmış bir dervişin hakka en yakın, keramet göstermeye en müstehak, duası en makbul, irşada en layık mürsid-i kamil bir sûfi olduğu düşünülmüştür.

Aslında bu uzlet hayatının zaman zaman birtakım fiziksel ve ruhsal hastalıklara yol açtığı, hatta ölümle sonuçlandığı bile olmuştur. Nitekim bu aşırı durumları gören bazı ilim sahibi mutasavvıflar ifrat boyutundaki zühdü caiz görmemişlerdir. Örneğin zahiri ve batni ilimleri cem eden fakih, muhaddis, mütekellim ve mutasavvıf kimliği ile bilinen Bağdat tasavvuf ekolünün lideri konumundaki el-Muhâsibi (ö. 243/855) selefin yaşantısı ile kendi dönemindeki zühd yaşantıyı kıyas ederek kendi dönemindeki zühd hayatının aşırıya kaçtığını görüp sûfilere uyarılmış ve onları mu'tdedil olmaya yani takva ve vera sahibi olmaya davet etmiştir (Bolat, 2003, 180, 181).

Münekkit alimlerden Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî tasavvufçuların zühd anlayışını eleştirmiştir. Ona göre Hz. Peygamber zamanında zühd nisbetinin iman ve İslâm şeklinde olduğunu, daha sonra bu kişilerin zâhid ve âbid şeklini aldığı, zühde yapışan, ibadette aşırıya giden ve dünyadan elini eteğini çeken grupların ortaya çıktığını ve bunların kendilerine has yollar edindiğini belirtmiş; "Bir kısım sûfiler, zühdü dünya nimetlerini terk şeklinde algılamakta, yemeği azaltarak bedenlerini zayıflatmakta, yünden bir hırka giyerek, şükürünü yerine getirememek kaygısı ile helâl kılınan nesnelere ve hatta soğuk su içmekten bile kaçınmakta, bazıları arpa ekmeğinden başka bir şey yememekte, bazıları meyveleri tatmamakta, bazıları da bedeni kupkuru olacak kadar yiyeceği azaltmaktadır" diyerek haddi aşan sûfilere eleştirmiştir (İbnü'l-Cevzi, 1992, 136).

Tasavvuf geleneği içinde, Kur'an ve sünnet çizgisinde yaşayan muhaddis ve mücâhid kimliği ile öne çıkmış sûfiler de vardır. Örneğin pehlivan yapılı, güzel ahlaklı, oldukça zengin bir tüccar olan Abdullah İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797) bunlardan biridir. Anlatıldığına göre Ebû Hanife'nin de öğrencisi olan tasavvufa gönül vermiş Türk asıllı bu gerçek sûfi yanına yükler dolusu erzak alarak hacca gitmek üzere yola çıkar. Yolculuk esnasında bir köyden geçerken küçük bir kızın perişan bir halde bir kulübeye çıkıp çöpten ölü bir kuş aldığını ve tekrar kulübeye girdiğini görür. İbnü'l-Mübârek hizmetçisinden kulübeye gitmesini ve bu kızın getirmesini ister. Hizmetçi kulübeye gider ve perişan halde bulduğu iki kız kardeşi huzura getirir. İbnü'l-Mübârek kızlardan babalarının öldüğünü, mallarının hırsızlar tarafından talan edildiğini ve açlıktan leş yemek zorunda kaldıklarını öğrenince hacca gitmekten vazgeçer ve yanında getirdiği bin dinardan geri dönüş için yirmi dinar ayırıp gerisini kızlara bağışlar. İbnü'l-Mübârek bu durumun hikmetini soranlara; "Yaptığımız bu iyilik bu yıl yapacağımız hac ibadetinden daha faziletlidir" şeklinde cevap verir (İbn Kesir, 1986, X, 84).

1.2.İslâm Düşüncesinde Zühd

Zühd hayatının târikat ve tasavvuf ehli olmayan âlimler nezdinde farklı bir yeri ve mânâsı vardır. Fâkih, muhaddis, müfessir ve mütekellim âlimler zühd hayatını İslâm'ın temel kaynaklarına arz ederek değerlendirmiş, ayet, hadis ve sünnete muhalif kısmına çeşitli tenkitler yöneltilmişlerdir. Ancak tüm alimlerin aynı kanaati paylaştığı da söylenemez. Bazıları tasavvuf ehlinin düşüncelerine yakın görüşleri savunurken bazıları da zühd hayatının hiçbir şekilde İslam inancı içinde yer bulamayacağı kanaatinindedir. Bazı alimler ise mu'tedil bir yol tutarak dengeyi gözetmişlerdir. Kısacası zühd konusunda üç temel görüş ortaya çıkmıştır diyebiliriz.

Birinci görüş; Tasavvuf ehline en yakın olan çevrelerin görüşüdür. Onlara göre pek çok ayette dünyaya dair nimetlerin ve zevklerin kötülendiği, ahiret hayatının ise övüldüğü doğrudur. Öyle ise dünyanın terk edilmesi sadece ahiret için çalışılması gerekmektedir. Yani tek gaye ahirette cennete gitmek olmalıdır. Bunun yolu da ibadet ve itaatle olur. İyi bir Müslüman gündüzleri saim geceleri kaim yaşayan, her an zikirle meşgul olan, dünya nimetlerine tenezzül etmeyen, az ile yetinmesini bilen, istek ve arzularına hakim olan kişidir. Bu anlayışta olanlara göre Hz. Peygamber'in ve ilk Müslümanların hayat tarzı azla yetinmenin ve zâhidâne yaşamın örnekleriyle doludur. Nitekim Hz. Peygamber ve ashabının zühd yaşamı hakkında bilgi veren hadislerin tedvini ile "kitâbü'z-zühd"ler oluşturulmuştur. Hadis külliyatı içinde ise zühd bölümleri yer almış, bu bölümlerde Resûl-i Ekrem ve ashabın nasıl zâhidâne bir hayat yaşadıkları anlatılmıştır.

İkinci görüş;Bu görüşte olan alimlere göre dünya ve dünya nimetleri kötü değildir, onları gaye edinmek sırf dünyalık için yaşamak kötüdür. Yüce Allah Müslümanların dünya hayatına dalarak ahireti

ihmal etmelerinden endişe ettiği için dünyayı yermiştir. Yani dünya hayatını kötüleyen ayetlerde dünyaya karşı hırslı olmanın yanlışlığı üzerinde durulmuştur. Nitekim Müslümanların mal mülk sahibi olması dinen mübahtır. Zira dünya hayatı, ahiret hayatını kazandıran bir imtihan yeridir.

Anlaşıldığı kadarıyla bu grupta yer alan âlimler dünya nimetlerini elde değil kalpte bulundurmanın sakıncalı olduğu üzerinde durmuş, zühdü, maddî şeyleri elinden değil gönlünden çıkarma olarak tanımlamışlardır. Nitekim Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, “Dünya nedir? sorusuna; “Ne kumaş ne kadın ne de paradır. Dünya insanı Allah’tan alıkoyan şeydir” diyerek dünyayı “Hakk’a perde olan durum” olarak tarif etmiş, haktan alıkoymadığı sürece dünya malına sahip olmanın zarar vermeyeceğini bildirmiştir. Dünyalık şeyler kalbe sızmadığı sürece ne kadar çok olursa olsun kişiye zarar vermez. Ancak dünya kalbe sızarsa beden gemisi su almaya başlar ve batar. (Mevlana, *Mesnevî*, I, 79)

Üçüncü görüş; Bazı âlimlere göre zühd hayatı Yahudilik ve Hristiyanlıktaki ruhbanlık yanında cahiliye dönemindeki Arapların ve Hanif dinine mensup bazı kişilerin yaşadığı izole hayata benzemektedir. (Cevad, 1950, V, 370). Dolayısıyla zühd anlayışı İslâm’a dışarıdan girmiştir. Bu düşüncede olanlara göre dünyayı terk ederek inziva hayatı yaşamak ne ayetlere ne de Hz. Peygamber’in yaşantısına uygun bir yaşam biçimidir. Yani münzevi bir hayat ruhbanlığa benzediği için örnek alınacak bir yaşam biçimi değildir. Nitekim Hadid suresinde Yüce Allah; “ *وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ* / *Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik*” (Hadid, 57/27) buyurmak suretiyle münzevi hayatı insanların kendisinin icat ettiğini bildirmiştir. Hz. Peygamber de zenginliği ve serveti reddetmemiş, dürüst ve güvenilir tâcirin âhirette nebîler, siddiklar ve şehidlerle beraber olacağını müjdelemiştir. (Tirmizî, “Büyü”, 4). Zühd hayatını ve zâhidâne yaşayan kişileri öven, dünyadan el etek çekmeyi tavsiye eden hadis ve menkıbeler ise sonradan uydurulmuş haberlerdir (Goldziher, 1990, 539)

1.2.1.Değerlendirme

İkinci görüş olarak sunduğumuz düşünce içinde zühd yaşamı ruhbanlıktan kurtarmak, bu konuda vârid olan haberleri İslâm’ın öngördüğü, Resûlullah’ın da yaşadığı aksiyoner hayata uygun hale getirmek için zorlama teviller yapılmıştır. Zühd yaşamı İslâm’ın bünyesine alabilmek için sarf edilen bu gayretlerin bir neticesi olarak İslâm’da zühdün gerçek çerçevesi, “halk arasında Hak ile birlikte olmaya gayret göstermek” şeklinde çizilmiştir.

Münzevi bir hayat biçimi olan zühdün cahiliye döneminde yaygın bir anlayış olduğu hatta Hz. İbrahim’in geleneğine uygun yaşayan bazı haniflerin de zühdü benimsedikleri bilinen bir husustur. (Cevad, 1950, V,370). Nitekim Allah’ın elçisi de risâlet öncesinde zaman zaman Hira mağarasına çekilip münzevi bir hayat yaşamıştır. Ancak o, peygamber olduktan sonra Yüce Allah’ın “Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar” (Müddessir, 74/1, 2) emriyle dinamik bir hayata geçiş yapmış ve 23 yıllık peygamberliği boyunca itikaf dışında uzlet hayatı yaşamamıştır. Ümmetine de İslâmiyet öncesi hayatıyla değil peygamber olduktan sonraki hayatıyla örnek olmuştur.

2.Ayetlerde Zühd

Araştırmalarımıza göre Kur’ân-ı kerim’de “zühd “ kelimesinin geçtiği herhangi bir ayet yoktur. Sadece bir ayette z-h-d kökünden türemiş olan “zâhidîn” kelimesi geçmektedir. Bu ayette kardeşlerinin Hz. Yusuf’a değer vermediklerini anlatmak üzere *وَكَاثُوا فِيهِ مِنَ الرَّاهِدِينَ* / *Zaten ona pek değer vermemişlerdi* “zâhidîn” kelimesi kullanılmıştır (Yusuf, 12/20).

Kur’ân’da pek çok ayette ahiret hayatının daha üstün ve ebedi olduğu vurgulanırken, dünya hayatının ise geçici ve önemsiz olduğuna dikkat çekilmiştir. “Siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz ama âhiret hayatı daha hayırlı ve daha kalıcıdır” meâlindeki âyetlerde (Tâhâ 20/131; el-Kasas 28/60; el-A’lâ 87/16-17) dünya hayatı ile ahiret hayatı arasında bir mukayese yapılmış ve ahiret hayatının üstünlüğüne dikkat çekilmiştir.

Nazi’at suresinde;“Kim azgınlık edip dünya hayatını tercih ederse onun varacağı yer cehennemdir. Kim de Rabbinin huzuruna varacağını bilir ve nefsinin kötü isteklerden men ederse, onun varacağı yer de cennettir” (Nazi’at, 79/37-40) ayetlerinde ise ahiret hayatını bırakıp dünya hayatını tercih edenlerin akıbeti hakkında bilgi verilmiştir.

Kur’ân’da pek çok ayette dünya hayatının fâniliği (Yûnus 10/24), bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğu (el-Hadid 57/20), bir imtihan vesilesi kılındığı (el-Mülk 67/2), buna karşılık âhiret hayatının ebediliği ve sonsuzluğu (el-Mü’min 40/39) sıkça dile getirilmiş, insanoğlunun ebedi ve mükafatı sınırsız olana yönelmesi istenmiştir.

Zahirine bakıldığında ahiret hayatını öven, dünyaya hayatını ise hafife alan mezkûr ayetler, başta sûfiler olmak üzere zühd hayatını savunan herkesin sıklıkla başvurduğu en önemli argümanlardır. Özellikle

ahiret hayatına nispetle dünya hayatının geçici ve basit zevklerden ibaret olduğu, dünya malı için rekabet etmenin kötülüğü vurgulanmıştır. “وَجَنَّةُ الْكَافِرِ /Dünya mümin için bir hapis, kafır için bir cennettir” (Müslim, “Zühd”, 1, no: 2956) şeklindeki hadis bölümün fikirlerini yansıtan meşhur rivayetlerden biridir.

Zühd edebiyatı sahasında hicri 2. asırdan itibaren zühd hadislerini ihtiva eden müstakil kitaplar da yazılmıştır. Örneğin; hicri ikinci asırdan; Hasan el-Basri (ö. 110/728), Zaide b. Kudame es-Sakafi (ö. 160/776), Abdullah b. Mübarek (ö. 181/779), üçüncü asırdan; en-Neysâbüri (ö. 234/848), Muhammed eş-Şeybânî (ö. 241/855), ed-Dârimî (ö. 243/857), Ebû Zür'a er-Râzî (ö.264/877), Ebû Davud es-Sicistânî (ö. 275/888), İbn Ebi'd-Dünyâ (ö. 281/894) gibi âlimlerin zühdle ilgili müstakil kitaplar yazdığı ve bu kitaplarda ayet, hadis ve sahâbe hayatından örnekler vermek suretiyle zühd hayatını övdükleri görülmektedir. (Yılmaz, 2009, 26-33)

Muteber hadis kaynakları içinde zühd hadislerini ihtiva eden bölümlerde genel olarak; “dünya malına meyledip ahireti unutmayınız”, “elde edeceğiniz her dünyalık nimet, helal yollardan olsun, zira bunun hesabı mutlaka sorulacaktır”, “dünya hayatınızı meşru bir şekilde yaşayın, harama tevessül etmeyin” “dünya malı için hırs gösterip yarış içinde olmayın, Allah'ın rızasını kazanmak için rekabet edin”, “imkanı olanlar, olmayanlara yardım etsin” “Mal biriktirdiyseniz onu Allah yolunda harcayın” (Bkz. Müslim, Zühd, No:2957-2961) gibi konular ele alınmıştır. Hatta bu bölümde yer alan bazı hadislerde dünyada fakir, yoksul ve yetimlere iyilik yapma, mescidler inşa etme ve yeryüzünün imarı gibi konular da ele alınarak dünya işlerinin ihmal edilmemesi gerektiği de bildirilmektedir. Dünya hayatının değerini bildiren, Kur'an ve sünnete muhalif de olmayan ekserisi Kütüb-i sitte gibi muteber kaynaklarda yer alan bu tür hadislerin sened ve metin yönüyle sahih ve sabit olduğu anlaşılmaktadır.

Bu sahih ve sabit rivayetlerde genel olarak dünya hayatının kötülenmesinden ziyade ahirette cennet hayatının çok güzel olduğu dile getirilmekte, dünyalık elde etmede gayri meşru yollara gidilmesinin yanlış olacağı üzerinde durulmakta, dünyanın geçici zevkleri karşısında ahiret hayatının sınırsız olduğu ve gerçek mutluluk yurdunun ahirette olduğu söylenerek müminlerin ahiret yurdunu elde edebilmek için dünya hayatını en güzel şekilde yaşamaları temin edilmeye çalışılmaktadır. Zira tarih boyunca dünya menfaatlerini önceleyen, mal mülk, makam mevki ve iktidar elde etmek için yarışan toplumlarda kavgalar ve husumetler eksik olmamıştır. Bu gerçeği iyi bilen Resûlullah Müslümanların dünya malına karşı haris olmamaları için telkin ve tavsiyelerde bulunmuştur. Bu sahih ve sabit haberlerde Hz. Peygamber: “sürekli zikirle meşgul olun, dünyadan elinizi eteğinizi çekin” gibi bir nasihatte asla bulunmamıştır. Allah'ın elçisi, veren eli alan elden, güçlü mümini zayıf müminden üstün görmüş, cehd-ü çaba içinde olan cihaddan cihada koşan, çalışan ve üreten bir mümini evde miskinçe oturan ve maişetini başkasından uman müminden daha sevimli ve faziletli bulmuştur.

Tali kaynaklarda ise dünyadan el etek çekmenin, illet ve killet içinde yaşamamanın, kir pas içinde dilenerek hayatı geçirmenin, nefse eziyet ederek onu yok etmenin faziletini anlatan pek çok hadise yer verilmiştir. Hicri ikinci asırda ortaya çıkmaya başlayan üçüncü, dördüncü ve beşinci asırlarda yaygınlık kazanan bu tür haberlerin zamanla şöhrete ulaştığı ve Müslüman toplumun yaşam biçimi üzerinde etkili olduğu görülmektedir. (Goldziher, 1990, 540). Daha çok tasavvufçuların eserlerinde yer alan bu zayıf ve uydurma haberler toplumu dünyadan soğutmak için kullanılan rivayetlerdir. Başta Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* isimli eseri olmak üzere pek çok vaaz ve nasihat kitabında “Dünya sevgisi her günahın başıdır”, “Yüce Allah yarattığı varlıklar içinde en çok dünyadan nefret eder”, “Dünya mel'undur” türünden rivayetlere rastlanmaktadır. Hatta Gazzâlî *İhya'* da “Kitâbu Zemmi'd-dünya/Dünyanın yerilmesi bölümü” başlığı altında dünya ve dünya nimetlerinin kötülüğünü anlatmış, dünyanın Allah'ın ve evliyanın düşmanı olduğunu, Allah'ın dünyayı yarattığından beri dönüp bakmadığını söylemiştir. Gazzâlî bu bölümde dünya hayatını değersiz göstermek için; “أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ / İşte onlar, âhirete karşılık dünya hayatını satın alan kimselerdir. Bu yüzden ne azapları hafifletilecek ne de kendilerine yardım edilecektir) (Bakara, 2/86) ayetini de zikretmiştir (Gazzâlî, 2005, 1101). Oysa bu ayetteki muhatap yahudi toplumdur (Diyanet, 151,152). Onun dünyayı kötülemek için kaydettiği hadislerin ekserisi İbn Ebi Dünya'nın (ö. 281/894) *Zemmi'd-dünya* ve el-Beyhâkî'nin *Şu'abü'l-imân* isimli eserlerinden alınmıştır. Bu iki eserin tali kaynaklar arasında yer aldığı ehlince malumdur.

Zühd konusunda en geniş malumat veren alim ve zahidlerden biri olan Gazzâlî (ö. 505/1111) bir müridine; “Eğer insanlara vaaz edersen, ahireti sevdirep dünyadan nefret ettirmelisin, onlara ibadet ve zühtle ilgili bilgileri öğretip Allah'ın kerem ve rahmetine güvencilmelisin” şeklinde bir öğüt vermektedir. (Gazzâlî, 1985, 143.)

Zühd hayatını telkin eden meşhur rivayetlerden biri Süleyman b. İsa el-Sencarî tarafından Hz. Peygamber'e nispet edilerek rivayet olunmuştur. Bu habere göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur;

"Ümmetimin üzerinden 380 yıl geçtiği zaman dağların tepelerinde bekar yaşamaya ve dünyadan elini eteğini çekmeye izin verilmiş olacaktır." (Zehebi, I, 377). Çoğu sūfinin hiçbir tenkide tabi tutmadan aldıkları ve amel ettikleri bu tür hadislerin sıhhat ve subût bakımından incelenmesi gerekmektedir. Sahih ve sabit değilse-ki çoğu öyledir- bu tür hadislerin ahlak kitaplarından çıkarılması gerekmektedir. Zira dünyaya sırt çevirmeyi emreden bu tür hadisler mana ve mefhum yönüyle dünya-ahiret dengesini ve birlikteliğini emreden, dünyaya sırt dönülemeyeceğini bildiren ayet ve hadislerle muhaliftir.

Dünyayı terk etme fikri sünnete muhalif olduğu gibi akla da muhaliftir. Zira tarih boyunca devam eden hak-batıl mücadelesinde dünyadan vazgeçme düşüncesinin hakka değil batıla hizmet ettiği açıktır. İslâm ve Müslüman düşmanları Allah'ın dinini yok etmek Müslümanları pasif bir hayata sevk etmek için her türlü tuzak kurarken, Müslümanların dünyayı terk etmesi bu tuzaklara düşmek yahut savaş meydanından kaçmaktan başka bir şey değildir. Kaldı ki müslümanların İslâm'ı yayabilme ve yaşayabilmelerinin tek yolu dünya hayatında söz sahibi olabilmekle mümkündür. Bu da dünyadan yüz çevirmekle değil ona sıkı sıkıya sarılıp en güzel şekilde yaşamakla mümkün olacaktır.

3.2. Zühd Hayatını Yeren Hadisler

Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde önceki kültürlerin etkisi ya da yanlış anlamalar neticesinde bazı sahabilerin zühd hayatına meylettikleri görülmektedir. Haram ve helal ölçülerine dikkat ederek yaşama biçimi olan takva ve şüpheli şeylerden kaçınmayı ifade eden vera ölçülerinin dışına çıkan bu insanlar, Hz. Peygamber ve diğer sahâbe tarafından uyarılmış ve sünnete uymaya davet edilmişlerdir. Ashabına her fırsatta takva ve vera sahibi olmayı tavsiye eden Resûlullah dünyayı terk etmekle nefse eziyet sayılan zühd hayatını, sünnetin dışında bir yaşam biçim olarak algılamıştır.

İlk asırda bu tür zühd hareketleri Hz. Peygamber, sahâbe ve âlim tabiiler tarafından engellenmiş olsa da ne yazık ki sonraki yüzyıllarda zühd hayatı, tasavvuf anlayışı içinde kendine geniş bir yer bulup sistematik bir hale dönüşerek günümüze kadar gelmiştir.

Bazı haberlere göre Hz. Peygamber (sav) zühdü tasvir eden; bir lokma bir hırka ile yetinme, nefsi her türlü zevkten mahrum bırakma, halktan sıyrılıp hak ile meşgul olma, aciz ve miskin bir şekilde dilenme şeklindeki temel düşünceleri hoş görmediğini ifade etmiştir.

Bir gün Hz. Peygamber (s.a.) Hz. Ömer'e (r.a.) üzerindeki gömleğin eski mi yoksa yeni mi olduğunu sorar. Hz. Ömer eski olduğunu söyleyince Hz. Peygamber; "Yeni gömlek giy, hamd ederek yaşa, şehid olarak öl ki Allah dünyada ve ahirette seni sevindirecek şeyler nasip etsin" der (Ahmed, *Müsned*, 2: 89; İbn Mâce, "Libas", 2.)

Bir başka rivâyete göre de ashaptan bazıları Hz. Peygamber'in hanımlarına gidip, Hz. Peygamber'in gece ibadetini sorarlar. Hz. Peygamber'in çok ibadet ettiğini öğrenince kendi ibadetlerini küçümserler. Akabinde biri sürekli namaz kılmaya, biri sürekli oruç tutmaya biri de kadınlarla evlenmemeye yemin eder. Bu durum Hz. Peygamber'in kulağına gidince minbere çıkar, Allah'a hamd ve sena ettikten sonra: "Bazı insanlara ne oluyor ki şunu şunu yapmayacağım diye yemin ediyorlar. Ben hem namaz kılar hem uyurum, bazen oruç tutar bazen tutmam, kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir." diyerek kıyamet kadar geçerli olacak ilkeyi koymuş olur (Müslim, "Nikah" 1)

Bir rivâyete göre Resûlullah, bir şahsın güneşin altında ayakta beklediğini fark eder. "Bu kimdir? diye sorar. Derler ki: "Ya Resûlullah! Bu kişi oturmamaya, güneşten korunmamaya, sürekli oruç tutmaya, hiç konuşmamaya yemin etmiş biridir. Hz. Peygamber: "Gidin ona, oturmasını, gölgelenmesini fakat orucunu tamamlamasını söyleyin" der. (Buhari, "Nüzûr" 30)

Osman b. Maz'ûn'un (ö. 2/623) hanımı Havle bir gün yırtık elbiselerle Resûlullah'ın huzuruna çıkar. Hz. Peygamber kadına bu perişanlığının nedenini sorar. Havle, kocası Osman'ın gündüzleri sürekli oruç tuttuğunu geceleri de sürekli ibadet ile meşgul olduğunu, kendileri ile ilgilenmediğini söyleyerek yakınır. Hz. Peygamber Osman b. Maz'ûn'u çağırıp ona: "Osman! Dinimizde ruhbanlık yoktur. Ben senin için örnek değil miyim? Allah'a yemin olsun ki, içinizde Allah'tan en çok korkanınız, O'nun hükümlerine en çok riayet edeniniz benim" (Ebu Nuaym, 1997, III, 249) diyerek Osman'ı kendisi gibi yaşamaya davet eder.

Anlatıldığına göre Hz. Peygamber, Bişr b. Ebi Halifa ile oğlunu biri diğerine bağlanmış halde tavaf ederlerken görür ve bunun sebebini sorar. Bişr bir adakta bulunduğunu ve bu adağını yerine getirdiğini söyler. Hz. Peygamber tavaf esnasında eziyete yol açan ipleri keser ve "nefse eziyet olacak şekilde tavaf yapmak şeytandandır" diyerek bağlı olmadan rahat bir şekilde tavaf yapmalarını tavsiye eder. Yine imkânı olduğu halde evlenmeyi reddeden Akkaf b. Vada'a el-Hilâlî'ye: "Bekâr yaşarsan şeytanın kardeşlerinden yahut Hristiyan keşişlerinden biri olursun, ya git onlardan ol ya da bizden ol. Eğer bizden biri isen bizim gibi yaşa. Bizim sünnetimiz evlenmektir. Yaşayanlar ve ölümlerinizi arasında en kötüleriniz bekarlarınızdır" (Zehebi, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 3).

İbadet hususunda nefesine zulmedecek boyutta aşırıya kaçan bazı sahabiler, nebevi eğitimden geçmiş Suffe ahlakı ile yetişen sahabiler tarafından uyarılmıştır. Sözgelimi Ebu'd-Derda bu dengeyi gözetemeyen sahabilerden biridir. Anlatıldığına göre Nebî (sav) hicretten sonra Medine'de Uhuvvet antlaşması çerçevesinde Selmân-ı Fârisî ile Ebü'd-Derdâ'yı kardeş ilan etmişti. Bu sebeple zaman zaman Selmân, Ebü'd-Derdâ'yı ziyaret eder ona nasihatlerde bulunurdu. Hz. Peygamber'in tedrisinden geçmiş olan Hz. Selman bir ev ziyareti esnasında Ebu'd-Derda'nın hanımı Ümmü'd-Derdâ'yı perişan halde eski elbiseler içinde görünce: "Bu ne hal? Diye sorar. Ümmü'd-Derd Selman'a: "Kardeşin Ebü'd-Derdâ dünya malı ve zevklerine önem vermez" diyerek kocasını şikayet eder. O esnada Ebü'd-Derdâ eve gelir ve hazırlattığı yemeği Selmân'a ikram eder, fakat oruçlu olduğunu söyleyerek kendi yemez. Selmân: "Sen yemedikçe ben de yemem", diye karşılık verir. Bunun üzerine Ebü'd-Derdâ sofraya oturup Selman ile birlikte yemek yer. Gece olunca Ebü'd-Derdâ teheccüd namazı kılmaya hazırlanırken Selmân ona yatıp uyumasını söyler. Ebü'd-Derdâ bir müddet sonra tekrar kalkmaya davranır. Selmân yine üsade etmez. Gecenin sonlarına doğru Selmân; "Şimdi kalk, der ve her ikisi birlikte namaz kılarlar. Sonra Selmân, Ebü'd-Derdâ'ya şöyle der; "Senin üzerinde Rabbinin hakkı var, nefsinin hakkı var, ailenin hakkı var. Hak sahiplerinin her birine haklarını vermelisin". Ertesi gün Ebü'd-Derdâ, Hz. Peygamber'in huzuruna çıkıp olup biteni anlatır. Hz. Peygamber; "**Selmân doğru söylemiştir.**" buyurmak suretiyle dengeyi gözetken Selmân'ı tasdik etmiştir. "(Buhârî, Savm 51, Edeb 86).

4. Genel Değerlendirme

Sûfî ve tasavvuf kelimeleri Kur'ân ve hadislerde zikredilmediği gibi, sahâbe ve tâbiîn devrinde bilinen kavramlar da değildir. Hz. Peygamber (sav) devrine yetişen ve onu görme bahtiyarlığına eren kimselere "sahâbî" adı verildiğinden, o dönemde zühd ve takvâ ile temayüz eden şahsiyetlere bir başka ad verilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Sahâbîlere yetişen ikinci nesle de "tâbiîn" dendiğinden bu isimle anılmak onlara şeref olarak kâfiydi. Tebeittâbiîn döneminde iyice genişleyen İslâm dünyasında refah seviyesi yükseldikçe, halkın ibadet ve zühd konularına yönelenlerine yeni bir takım adlar verilmeye başlandı. Bu isimler arasında sûfî kelimesi de girdi.(Yılmaz, 2009, 14).

Bazı batılı araştırmacılar, tasavvuf tarihinde zühd hareketinin tamamen Hıristiyan menşeli olarak ortaya çıktığını iddia etmektedirler. Örneğin, Nicholson, İslâm'daki zühd ve takva eğiliminin, Hıristiyanlığın ortaya koyduğu nazariye ile uyum halinde bulunduğunu ve bu nazariyeden beslendiğinin açıkça bilindiğini iddia etmektedir. Aynı şekilde Goldziher, bu zühd hareketini İslâm'ın ruhuna uygun görmeye beraber, büyük oranda Hıristiyanlığın etkisiyle ortaya çıktığını iddia etmektedir (Goldziher, 1990, 539, 540).

İlk beş asırda yazılmış tasavvufi eserler üzerinde önemli çalışmalar yapan Ebu'l-Ala Afifi (ö. 1966) de benzeri görüşlere yer vermiş İslâm'da zühd hareketinin İslâmî öğretiler, Müslümanların mevcut siyasi ve sosyal düzene tepkileri, Hıristiyan ruhbanlığı, Fıkıh ve Kelâm'a başkaldırış şeklindeki dört unsurun etkisiyle ortaya çıktığını iddia etmiştir. (Afifi, 1996, 76-86) Ebu'l-Vefa et- Taftazânî (ö. 1994) Afifi'nin bu görüşlerine karşı çıkmış, İslâm'ın ve müslümanların mevcut siyasi ve sosyal düzene başkaldırışlarının kabul edilebileceğini, ancak zühd hareketlerinin fıkıh ve kelama karşı bir tepki olarak doğduğu, Hıristiyanlıktan etkilendiği şeklindeki yaklaşımının doğru olamayacağını bildirmiştir. Ebu'l-Vefa zühdün kaynağının birinci derecede Kur'ân ve Sünnet ikinci olarak da, Hz. Osman'ın halifelîği döneminde başlayan ve uzun yıllar devam eden siyasi tartışmalar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal olaylar olduğunu söylemiştir. (Geniş bilgi için bkz. Yılmaz, 2009, 15-20)

Bize göre Hz. Peygamber'den sonra böyle bir yaşam biçiminin tercih edilmesinin en önemli sebebi siyasi olaylardır. Hz. Peygamberin vefatından sonra sahâbe arasında bir takım siyasi mücadeleler başlamış, bu tartışmalar Hz. Osman'ın şehadeti, Cemel, Sıffin ve Nehrevan savaşları ile neticelenmişti. On binlerce Müslümanın öldüğü bu savaşlardan sonra toplumun inancı ve yaşam tarzında ciddi değişim ve dönüşümler gerçekleşmiştir. Bu değişimlerden biri de ibadet hayatı üzerinde olmuştur. Hz. Peygamber döneminde toplumla birlikte hareket eden Resûlullahın tavsiyelerine uygun olarak namazlarını camide kıldıktan sonra işine gücüne bakan sahabiler Müslüman gruplar arasındaki bu çatışmaları görünce taraf olmamak için kendini yalnızlığa bırakmayı tercih etmiş ve bir nevi münzevi hayatı başlatmıştır. Ya da bu tartışmalarda taraf olduktan sonra savaştığı ve kardeş kanı akıttığı için büyük bir pişmanlık duyup kendini toplumdan izole etmiştir. Diğer yandan Hz. Peygamberin vefatından sonra sahâbe ve tabiîn döneminde yapılan fütühat hareketleri neticesin ganimet mallarının artışıyla birlikte maddî refah seviyesindeki yükselişin ve dünyaya bağlılığın etkisiyle, sahâbe ve tabiîn ileri gelenleri bu duruma bir tepki olarak zühd hayatına yönelmişlerdir. Sonraki asırlarda Basra'dan Kûfe'ye, Bağdat'tan Horasan'a kadar yayılmıştır. Basra'da Hasan-ı Basrî, Abdülvâhid b. Zeyd, Mâlik b. Dînâr, Habîb el-Acemî; Kûfe'de Ebü Hâşim es-Sûfî, Dâvûd et-

Tâî, Süfyân es-Sevrî, Amr b. Utbe, Câbir b. Hayyân; Horasan'da İbrâhim b. Edhem, Fudayl b. İyâz, Şakık-ı Belhî ve Ahmed b. Harb zühd hareketinin önde gelen temsilcileri olmuştur.

Zühd hayatının ilk nüvelerini oluşturan bu örnekler sonraki yıllarda tarikat adı altında kurumsallaşmış sistematik yeni uygulamalarla günümüze kadar ulaşmışlardır. Bu gün pek çok tarikat ve cemaat lideri basın ve yayın organları üzerinden müntesiplerine zühd hayatının faziletlerini anlatıp müritlerini dünyadan yüz çevirmeye ve zâhidâne bir hayat yaşamaya sevk etmektedir. Lider pozisyonundaki bu şahıslar müritlerini zühde inandırırken kendileri oldukça lüks bir hayat yaşamakta, zengin müritlerinin elindeki mal varlıklarını kendi refahı için infak adı altında harca yabilmektedir. Dini lider konumundaki bu şahıslar kendi müritleri dışında diğer Müslümanlara da bu telkin ve tavsiyelerde bulunmaktadırlar. Bu cemaat ve tarikatlerin zâhidâne yaşamayı bir yaşam biçimi olarak görmekten ziyade gerçek İslâmi yaşam olarak sunmaları toplum üzerinde ciddi bir baskı oluşturmaktadır. Bugün ülkemizde mütedeyyin bir mümin iken bir tarikate kapılarak dünyadan el-etek çeken, çalışıp üretiyorken şimdi yan gelip yatan insan sayısı hiçte az değildir. Ayrıca bir dini bir tarikate intisab eden şahıslar en kısa zaman içinde kendi cemaatlerini hak diğerlerini batıl olarak görmeye, hidayete ermiş olmanın mutluluğu içinde çevresindeki diğer insanları da bu tarikate girmeye teşvik etmektedirler. Hatta daha da ileri gidip tüm mal varlığını bu cemaate bağışlayan yahut kapı kapı dolaşmış kendi cemaati için bağış toplayanlara da rastlanmaktadır.

Sonuç

İslâm'ın dünyaya bakış açısı ele alınırken genellikle tasavvufçuların görüşleri ön plana çıkmaktadır. Onlara göre ise dünya hayatından vazgeçip sadece ibadet ve zikir ile meşgul olmak yani zâhidâne bir hayat yaşamak İslâm'ın emrettiği dünya görüşüne uygun bir hayattır. Hicri bir ve ikinci asırda Kur'an ve sünneti merkeze alarak başlayan, üçüncü ve dördüncü asırda sistematik bir öğretiye dönüşen, beşinci asırdan sonra ise Kur'an ve sünnet çizgisi dışına taşınan ve bugün daha çok bu taşkın haliyle bilinen tasavvufi anlayış içindeki zühd yaşam biçimi, İslâm'ın vaaz ettiği Hz. Peygamber'in de yaşayarak gösterdiği yaşam biçiminden oldukça farklıdır. Bu yüzden de İslâm'ın zühd hayatına bakış açısını tasavvufçuların düşüncelerinde ayırmak yerinde olacaktır. Zira tasavvufi yaklaşıma göre dünyanın hiçbir kıymeti yoktur, ona sırt çevirmek fazilettir. İslâm'ın genel anlayışına göre ise dünya ahretteki hayatın nasıl olacağını tayin ettiği için önemli bir yere sahiptir. Dünya hayatından el etek çekmek sorumlu bir varlık olan insanın yaradılış gayesine uygun değildir.

Tespitlerimize göre hicri üçüncü asra kadar ibadete düşkün müminler ahireti öven dünyayı ise hafife alan ayet ve hadisler ışığında ahlaki olgunluğa ermek ve Allah'ın rızasına nail olmak için çaba harcamışlardır. Bu dönemde sistematik ve nazari bir zühd hayatından ziyade ibadet ve salih amellerle ahlaki güzelleştirip Allah'ın hoşnutluğunu kazanma gayesi güdülmüştür. Çok ibadet ve salih amelleri ile öne çıkan böyle müttaki kişiler toplumsal hayatın bir parçası olmuş, halk içine karışmış rızık temini için çalışmışlardır. Tasavvufi eğitim usullerinin oluşmadığı bu dönemde bu takva ve vera sahibi kişiler tebliğ vazifesini de yerine getirmiş emri bil'maruf nehyi ani'l-münker ile de meşgul olmuşlardır. İlk dönemlerde toplumun ekserisi sünneti merkeze alan bu alim ve fadıl zatlara dinleyerek mutedil bir yaşam şekline tabi olmuşlardır. Hicri üçüncü asrın başlarından itibaren bir takım sosyal olaylara bağlı olarak çeşitli isimler altında dini gruplar zuhur etmiştir. Bu dini oluşumlarda keramet, rüya, riyazet, uzlet ve halvet gibi unsurlar öne çıkmaya başlamış, dünyadan el-etek çekmenin büyük bir fazilet ve üstünlük olduğu üzerinde durulmuş, İslâm'ın ilk iki asrında yaşanan Kur'an ve sünnete uygun sade ve mütevazı hayat mübalağa edilerek münzevi bir hayata evrimle olmuştur. Geniş halk kitlelerinde karşılık bulan bu münzevi hayat anlayışının dinamik İslâmi hayata uygun olmadığı eleştirileri yapılmış olsa da bu dini ihya faaliyetleri umumiyetle güçlü tarikat çevreleri tarafından bastırıldığı için fazla etkili olamamıştır. Bu gün de aynı problem devam etmekte güçlü tarikat ve cemaat yapılanmaları doğru din anlayışı önündeki engellerden biri olmaya devam etmektedir.

Günümüzde Hz. Peygamber'in örnek yaşamı dünya ve ona ait nimetlere önem verilmesini gerekli ve zorunlu kılmaktadır. Allah'ın elçisi Medine döneminde bir site devleti kurmuş, o devletin başkanlığını yapmış, başkomutan olarak pek çok savaşa katılmış bazen galip gelmiş bazen de yenilmiş, komşu devletlerle diplomatik yazışmalar yapmış, imar ve iskan politikaları geliştirmiş, adalet, eşitlik ve özgürlük ilkesinin dayalı hukuk sistemi kurmuş, liyakat esaslı atamalar yapmıştır. Sadece yirmi üç yıl gibi kısa süre içinde yapılan bu devrimler hiç kuşku yok ki dünyadan el-etek çekmiş münzevi bir hayat yaşayan bir lider ve o lidere tabi olmuş uyusuk bir toplum tarafından gerçekleştirilemezdi.

Dünyadan yüz çevirme anlayışı, bireyler için masum ve faydalı gibi gözükse de genelleşmiş tüm Müslümanlara yönelik bir tavsiyeye dönüştüğünde zararlı hale gelebilmektedir. Zira hayata sırt çeviren, dünyanın gidişatına ayak uyduramayan, üretmeyen, gelişmeyen ve düşmana karşı tedbirini alamayan bir

toplumun varlığını devam ettirmesi mümkün değildir. İslâm'ın en güzel şekilde temsil edilip yayılabilmesi ve yaşayabilmesi için cihad ruhunun sürekli canlı tutulması, ilmi gelişmelere önem verilmesi, müslüman toplumun aktif ve her alanda kendini yenilemesi Yüce Allah'ın müminlere tevdi ettiği farz niteliğinde bir görevdir.

Diğer yandan dünya hayatı bir mücadele sahasıdır. Hak ile batılın sürekli savaştığı bu meydanı terk etmek savaştan kaçmaktan başka bir şey değildir. Düşman sürekli güçlenip dünyayı ele geçirme planları kurarken hak yanında olduğunu iddia eden müminlerin tekke ve zaviyelere kapanıp dünyadan yüz çevirmeleri düşmana teslim olmaktan başka bir mana taşımaz. Nitekim Kur'ân'da cihada çıkılması ısrarla tavsiye olunmuş, mücahidler övülürken evde oturanlar yerilmiştir. Hatta savaşa gitmeyen sahabiler sert bir dille tenkit edilmiştir (et-Tevbe 9/38). Tarih boyunca Kur'ân ve sünnetin işaret ettiği dinamik hayattan yüz çeviren Müslüman toplumlar ve devletler ya başka devletlerin tahakküm altına girmiş ya da kaybolup gitmişlerdir. Nitekim bugün dünyaya yeterince önem vermediği için gelişmemiş ülkeler, söz sahibi gelişmiş ülkelerin tahakkümü altında yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır.

Ayetlerde geçen dünyanın oyun ve eğlence yeri olması müşrik ve putperestler yanında elbette ki ahireti unutup sadece dünyalık peşinde koşturan Müslümanları da kapsamaktadır. Ahirete inanan bir mümin için dünya, ahiretin bir parçası olarak anlaşılmalı, hem dünya hem de ahiret için çalışmanın gerekli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Birinin tercih edilip diğerinin terk edilmesi hiçbir şekilde tavsiye edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Afîfî, Ebu'l-Ala (1996). *Tasavvuf İslâm'da Manevî Devrim*. Çev. H. İbrahim Kaçar, Murat Sülün, İstanbul: Risale Yayınları.
- Bolat, Ali (2003). Muhâsibî (ö. 241/855)'nin *el-Mekâsib'i* Bağlamında Tasavvufta Dünyaya Bakış ve Hakiki Zühd Anlayışı. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c.4, s.11. ss. 177-196.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (1422). *el-Câmi'u's-Sahîh*, Thk., Zühre b. Nâsir. Y.y: Dâru Tavkî'n-Necât.
- Cevad, Ali (1950). *Târîhu'l-Arap Kable'l-İslâm*. Bağdad: Matbuâtü'l-İlm.
- Ceyhan, Semih (2013). "Zühd". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. (c.44. ss. 530-533). İstanbul: Diyanet Fakfı Yayınları
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (1997). *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut.
- Ebû Talib el-Mekkî (1315). *Kâtu'l-Kulûb*. Kahire: Dâru Sâdir
- Eraydın, Selçuk (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî (2005). *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî *el-Münkız mine'dalâl* (1990). Trc. Ahmed Suphi Furat, İstanbul: Şâmil Yayınları.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî (1985) *Eyyühe'l-veled*. Thk. Ali Muhiddin Ali el-Karadâgî, Beyrut: Dâru'l-beşâirü'l-İslâmiyye.
- İbn Haldûn Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (2004). *Mukaddime*. Çev. Halil Kendir İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (trs) *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Yy.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (1986). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman (1992), *Telbîsu İblîs*. Beyrut: Yy.
- İbnü'l- Esir, İzzuddin Ebû'l Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî (1970). *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. Kahire: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye.
- Kandehlevî, Yûsuf (1997). *Hayâtu's-sahâbe*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Kotku, Mehmed Zahid (1981). *Tasavvuf Ahlakı*. Ankara: Seha Yayıncılık.
- Kutub, Seyyid (1972). *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Çev. Bekir Karlığa, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Mevlâna Câmî (1289). *Nefhâtü'l-Üns*. İstanbul: Yy.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyri (t.y.). *es-Sahîh*. Thk., Muhammed Fuad Abdülbâki, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî.
- Kuşeyri, Ebu'l-Kasım Abdülkerim (1993). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî İlmî't-Tasavvuf*. Haz., Ma'ruf Zerrik, Ali Abdulhamid Baltacı, Beyrut: Daru'l-Hayr
- Uludağ, Süleyman (2013). *Doğuş Devrinde Tasavvuf*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Yılmaz, Mustafa Sabri (2009). *Ahmed b. Hanbel'in Kitabü'z-Zühd'ü Bağlamında Zühd Hadislerinin Değerlendirmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.